

ODRAZI PUČKE SVIJESTI U HRVATSKOJ RENASANSNOJ KNJIŽEVNOSTI

Marin Franičević, Zagreb

Hrvatska je renesansna književnost ne samo po prvom impulsu i osnovnim pretpostavkama svoga postojanja nego i po mnogim odjecima dio evropske književnosti svoga vremena. Ona je i posebno vezana za talijansku renesansu koja na nju neposredno i trajno utječe. Ali onaj koji bi isključivo s tog stajališta htio objasniti njezinu pojavu i stoljetnu egzistenciju zalutao bi već na početku te ne bi mogao shvatiti mnogo od njezina poetskog smisla i ljudskog značenja ni otkriti ono što je u njoj bitno i po čemu je ona posebno poglavlje, pa prema tome i sastavni dio, te književnosti, tog izrazito evropskoga kuturnog fenomena o kojemu je Engels jednom napisao da je »najveći progresivni prevrat što ga je čovječanstvo doživjelo«. Našu renesansnu književnost, naime, određuje još i prostor i vrijeme (historijski vrtlog u kojemu se našla ne samo istočna obala Jadrana nego i čitava raskomadana i opustošena Hrvatska) i domaća književna tradicija višestoljetne glagoljaške pismenosti i usmene, narodne i gradske pučke poezije. Naravno, renesansne književnosti u ovim našim, trajno ugroženim stranama ne bi moglo ni biti da nije bilo makar i onih najminimalnijih uvjeta za njezino rađanje i rast. Mogućnosti, istina, nisu bile velike, ali su ipak postojale, u njihovim se je okvirima ta književnost i pojavila i, kako-tako, kontinuirano trajala, a baš one, barem djelomično, uslovljavaju njezinu, sumarno rečeno narodnu usmjerenost i pučku obojenost.

Ako je humanizam, između ostaloga, značio otkrivanje klasike i okretanje kulturnoj baštini, onda je ta baština na ovom tlu, osim klasike i talijanske trećentističke i kvatroćentističke te srednjovjekovne latinske književnosti, bila i petstoljetna, pretežno glagoljska, pismenost i bogata usmena književnost na hrvatskom jeziku. Ako je renesansa, kao pokret novoga probuđenog čovjeka, otkrivala na nov način svijet i život i usmjeravala ljudsku misao prema stvarima ovozemaljskim, onda je to na ovom prostoru značilo i prema otkrivanju stvarnosti jedne male ne raščetvorene, kako se obično kaže, nego »raspetorene« zemlje, i stvarnosti mletačkih galija u našim lukama, turskih, nimalo miroljubivih četa, u najbližem zaleđu i neposredne prijetnje Splitu i Zadru, Šibeniku i Trogiru a potencijalno i Dubrovniku. Prave renesansne optimističke vizije života na ovoj obali nije, dakle, ni moglo biti. Ni pravog hedonizma. Ali ovdje nas u prvom redu zanima određeni tok toga postojanja koji neposredno djeluje na svijest ljudi i na oblikovanje te specifično naše

rodoljubne, antiosmanlijske i antimletačke usmjerenosti a često i izrazito pučke opredijeljenosti naše književnosti, po čemu se ona i razlikuje ne samo od svojih uzora nego i od svih ostalih renesansnih književnosti u Evropi koje se javljaju paralelno s njom ili se začinju poslije nje.

Okretanje narodnom jeziku nije izazvala samo danteovska obrana »vulgarnog« jezika i primjer Petrarke. Pismenost je na narodnom jeziku ovdje na našoj obali već kontinuirano trajala najmanje petsto godina. Od Bašćanske ploče i mnogih historijskih i pravnih spomenika i zapisa, preko mnogobrojnih biblijskih i liturgijskih tekstova, apokrifa i vizija i legenda, preko usputnih glosa zagrebačkog biskupa Duha iz XII stoljeća i *Istarskih razvoda* Mikule Gologoričkog iz XIII; preko srednjovjekovnih priča i romana, stihova i crkvenih prikazanja put vodi ravno do Jerolima Vidulića, Marka Marulića i Đora Držića. Marku Maruliću je, dakle, prirodno »ulizlo u pamet« da biblijsku historiju »stumači našim jazikom«. Tako je nastala njegova *Judita* »u versih harvacki složena«. »Neka je budu razumiti i oni ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«, kaže Marulić. Njegova je namjena, nakana da svoju knjigu napiše za puk, kršćanskog porijekla. Ali ne zaboravimo da Marulić *Juditu* piše i »po običaju naših začinjavac«, te da je i glagoljaška književnost kada nije u direktnoj službi crkve bila uglavnom okrenuta puku. Marulić uostalom vjeruje da će slava betulijske junakinje trajati, kako reče, »dokla zemlja ova / bude na karte folj slovinska štit slova«. On, dakle, vjeruje u taj jezik i u puk za koji piše svoju »istoriju«. A u *Juditi* on vidi prije svega smionu ženu koja spašava svoj grad od Oloferne opsade. Ona mu služi kao »pritač« da bi ohrabrio svoj narod, svoj grad i zemlju u kojoj se pišu versi »harvacki« i »štiju« »slovinjska«, glagoljska slova da bi vratio nadu puku da će se, makar božjom pomoći, kad druge nema, moći obraniti. Ni u svojim latinskim spisima Marulić se ne upušta u teoretiziranje ni učene disputacije averoista i aleksandrista, a kad bi to i htio, život bi ga iznova vratio stvarnosti. S pozicija će ugroženog Splita u kojemu se pučani mnoga desetljeća bore za svoja prava, gledati i na probleme platonizma i dogmatskog aristotelizma i na kršćansku moraluku i šibati po gramzljivosti i bezobzirnosti visokog klera i blago opominjati splitske plemiće, pisati (uzalud) svoje poslanice i molitve »suprotiva Turkom«. Savonarola je bio spaljen tri godine prije nego je Marulić počeo pisati *Juditu*, ali njegov asketizam i ideal moralne čistote nije savonarolinski nego splitsko-marulićevski.

Split naravno nije izuzetak kao ni Marulić. Svi su ti naši primorski gradovi već formirani kao relativno autonomne plemićke komune u okviru mletačkog dominija. Status Dubrovnika je dakako drugačiji, ali je odnos vlastele i pučana približno isti. U vrijeme renesanse kada se javljaju pučki ustanci (jedno je s drugim vezano), gradovi imaju svoje kaptole i samostane, svoje patricijate (uglavnom već strogo zatvorene), ali i svoje, ne samo samostanske i kaptolske nego i komunalne, javne humanističke i gramatičke škole od kojih se ona u Zadru već u XVI stoljeću naziva gimnazijom (kameni natpis »Publicum hoc grammaticae gymnasium«), svoje biblioteke i kazališne priredbe, svoje začinjavce i sonatore. Jedno i drugo, naime, izrasta na istom tlu: trajni sukobi između ne baš suviše imućnog plemstva i pučana od kojih je jedan dio, u vrijeme relativno brzog privrednog razvoja kada su primorski gradovi bili vezani s prirodnom pozadinom, stekao znatna materijalna dobra; i bogata renesansna kultura, posebno književnost koja uostalom otkriva i određenu no-

stalgiu za proteklim stoljećima i znakove te nove pučke svijesti. Nostalgija je u vlastele vjerojatno bila pojačana zbog čvršćeg feudalnog ustrojstva Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, u pučana, posebno u onih imućnijih, zbog zauzavljenog prosperiteta koji, čini se, još nije bio zaboravljen, a u siromašnijih, koji nisu imali što izgubiti, ako ništa drugo a ono zbog jezika kojim su mogli lakše i šire saobraćati. Kad su se pojavili Turci, naši su gradiči već imali gradski puk, trgovce i obrtnike, pomorce i ribare. Hvarski nam ustanak (kao i ostali raniji i kasniji ustanci i pobune) onemogućava shematsko prilaženje društvenom ustrojstvu i uprošćenu podjelu na vlastelu i pučane, odnosno na građane i težake. Svi pučani kao ni svi težaci ne pripadaju istom društvenom sloju. Pučani su, naime, vlasnici brodova i kapetani jednako kao i mornari na tim njihovim brodovima. Pučani su liječnici i ljekarnici, a zatim, kao i plemići, notari i učitelji, oni mogu biti bogati trgovci i siromašni ribari. Vlasnici zemlje su plemići, ali i imućni pučani pa čak i težaci koji svoju zemlju daju na obrađivanje drugim, siromašnijim težacima i već tada unajmljuju radnu snagu. Jedan sloj čine graditelji, zlatari, drvorezbari i cizeleri, vlasnici mreža, solana i skvera, a drugi seoski zidari, postolari, drvosječe i paklinari, konopari i tkači jedara, obični kalafati, »junaci« i »divojke«, kopači i pralje. Te razlike postoje čak i unutar istog staleža, jedno su npr. prebendari i članovi kaptola, a drugo siromašni seoski popovi, bez obzira jesu li »latinci« ili glagoljaši. Imući su pučani ne samo po ekonomskoj poziciji nego i po naobrazbi i kulturi često bliži plemićima nego siromašnim građanima. Uostalom, plemići po tim našim gradovima nisu moćni feudalci, a među njima ima i siromašnih koji se praktično ni po utjecaju ne mogu izjednačiti s onima iz uglednijih rodova. A ipak, svi su pučani jednako lišeni vlasti, svi uglavnom snose komunalne terete i namete (iako ih jedni podnose relativno lako, a drugi veoma teško), i sve njih veže jedna ista mržnja prema vladavini vlastele, iako su motivi različiti.

I naši su renesansni pisci jednako plemići i pučani (prvih iz razumljivih razloga ima više). Ali nekih izrazito antipučkih tekstova ipak nema u njihovoj poeziji. Takvi su npr. poznati stihovi Hanibala Lucića koji glase:

»Vargal sam sve na stran raskoš; ne stojim
u linost nego stan podvignut nastojim,
Razrušen ki je bil malone sasvima
Od mnoštva koje dil razbora ne ima,
Ter po sva godišća o drugom ne radim
Neg zgibla vinišća ponavljam i sadim.«

(Jeronomu Martinčiću I)

Lucić koji je morao bježati pred srdžbom pučana koju on sam možda nije ni zaslužio između ostaloga hvali Dubrovnik i zbog toga što u njemu »plemeniti« svu imaju vlast«.

Prvi su konspiratori, kao što znamo, građani. Počelo je, i to nije bilo slučajno, u kući »armirala luke« Nikole Bevilaque i njegova sina Tome (čiji su djedovi po svoj prilici Vodopije iz Gorominja Doca). A nije slučajno umiješan pop Lukanić koji će brzo pokleknuti i nisu slučajno Matij Ivanić i ostali vođe i začetnici oružanog ustanka imućniji seljaci iz sredine otoka koji se bore za ravnopravnost i podjelu vlasti. I nije slučajno s njima ipak išao do kraja,

za razliku od Lukanića, jelaški pop Ivan Zovinić. Sirotinja je pošla u borbu za promjenu, ona nije imala što izgubiti. Povodi suprotstavljanju su, kao i antagonizmi različiti. Trebalo bi u otočkim komunama posebno ispitati i one koji neizbježno nastaju na liniji selo-grad, ulogu koju je igralo ili nije igralo razvlašćeno rodovsko plemstvo. Sjetimo se, npr., bune hvarskih Slavogosta početkom XIV stoljeća (i njihovih veza sa Šubićima) itd. Jer ti građani i ti seljaci koje nazivamo pukom i pučanima nisu jedno te isto ni po tome kako ni po tome zašto se žele boriti. Ali svima je njima zajedničko, što na razne načine dolazi do izražaja i u našoj renesansnoj književnosti, nesumnjivo i to novo osjećanje ljudskoga dostojanstva, svejedno, pod utjecajem pučki obojenog perifernog kršćanstva ili samog humanizma koji je u nekim vidovima dopro veoma široko. Odnos se prema svemu pučkom već iz osnova promijenio što pokazuju i spisi Jurja Šižgorića.

Juraj Šižgorić je plemić koji djeluje na samom početku renesansnog razdoblja u nas. Njegova je zbirka latinskih stihova objavljena 1477. No za nas je ovdje posebno zanimljiv njegov odnos prema pučkom stvaralaštvu koje na ondašnji način obilato i bez sustezanja hvali. Njemu se od »ilirskih« poslovice, kako piše u svom djelu *De situ Illyriae et civitate Sibenici*, ne čine »oštroumnijim« ni Solonovi zakoni ni izreke Nume Pompilija ni Pitagorini propisi. Narodne su mu naricaljke »dirljivije od tužbalica Tetide i majke Eurijalove«, a svatovske pjesme kakve njegovi sugrađani pjevaju nije »pjevao ni Katul ni Klaudijan«, dok bi takve ljubavne pjesme »jedva spjevao uglađeni Tibul, nježni Propercije, razbludni Likoridin Gal ili Sapfa s Lezbosa«. Odbijmo konvencionalnost i patetiku vremena, ali Šižgorić je prevođenjem poslovice na latinski pokazao da je ipak mislio ozbiljno, kao što je ozbiljno mislio pišući elegiju o svojoj braći od kojih stariji, Nikola »od krvave pogibe rane, / Braneći zavičaj drag, boreći za svoj se dom«. (Citati iz Šižgorića dani su u prijevodu V. Gortana.)

I kao što mu Turci nisu bili fikcija kada je pisao svoju elegiju *De sibenicensis agri vastatione* tako nije bio izmišljen ni taj puk koji je njemu, kao i Maruliću, mnogo više nego se u to vrijeme moglo očekivati. Uostalom, cijenu narodne i gradske pučke poezije potvrđuju i mnogi naši renesansni pjesnici od Đora Držića do Dinka Ranjine i Jurja Barakovića. Ti se tragovi vide ne samo u kolima, tancima i koledarskim intonacijama Đora Držića i u narodnom ritmu Menčetićevih petnaesteraca nego i u pjesmama »po narodnu« nepoznatih pjesnika Ranjinina *Zbornika* od kojih su neke i po motivima i po tonu veoma bliske narodnoj poeziji. Sjetimo se Lucićevih pjesama »od kola«, njegove *Robinje* koja se u puku začinja da bi tamo i završila, preoblikovana u pučku pokladnu igru ili Hektorovićeve bugarštice i počasnica, Zoranićevih pjesama, spjevanih, kako sam kaže, »u zuk« narodnih. I sjetimo se Dimitrovićeve pučke mudrosti, često uzete direktno iz narodnih poslovice i izreka, Sasinovih pučki intoniranih *Razboja od Turaka*, Ranjininih narodnih ritmova (*Pjesan od kola*), njegovih četrnaesteraca, složenih po narodnu od osmeraca i šesteraca i konačno Jurja Barakovića i njegove *Majke Margarite*.

Bijeda i siromaštvo suprotstavljeno bogatstvu i lakomosti imućnih nije specifično naša pojava i nije nipošto vezana isključivo za renesansno razdoblje o kojemu govorimo, a ne može se shvatiti ni kao poseban odraz pučke svijesti toga vremena. Pa ipak je činjenica da je već Šišmundu Menčetiću, zatim i Marinu Krističeviću »dinar svemu gospodar«, a da i ne govorimo o

Marulićevoj usmjerenosti protiv grabežljivosti i nedoličnog života klera. Nikola Dimitrović mir suprotstavlja ratu i »znoj uboga človika« lakomosti. Ranjina se satirički okreće pokvarenosti svijeta, dok će Miho Bunić Babulinov, i sam plemić, oholost vezati za plemiće a licemjerje za fratre. Horaciju Mažibradiću je vlastito siromaštvo i bogatstvo drugih trajna opsesija koja, tako reći, dovodi do neslaganja s nekim društvenim normama. A da i ne govorimo o benediktincu, pučaninu *Mavru Vetranoviću*. Satira protiv visokog klera i vladajućeg sloja dubrovačke vlastele postat će jednom od osnovnih komponenata njegove poezije.

Strah se od Turaka kao ni plač »nad rasutom baštinom« ne može dakako svesti na utjecaj pučke svijesti. Turci jednako prijete plemićima i pučanima. Zato i oni i jesu jedna od osnovnih opsesija gotovo svih pisaca pogotovu onih izvan Dubrovnika. Zadrani: Zoranić, Karnarutić, Budinić, Baraković; Šibenčani: Šižgorić, Vrančić, Zavorović, Divnići, Mrnavić; Trogirani: Čipiko, Niger, Andreis; Hvarani: Lucić, Hektorović, Pelegrinović, Benetović i dr.: svi oni na ovaj ili onaj način, misle na opasnost koja im trajno prijete. Pa i Dubrovčani. Spomenimo samo Vetranovića; Sasina ili latiniste Iliju i Ludovika Crijevića, Petančića i dr. Ali to antitursko nije u svih jednako. Dok ih, npr., Šižgorić grdi na pasja kola, Crijević Tuberon hvali njihovu hrabrost i vještinu, poštenje i skromnost, vjernost zadanoj riječi i gostoljubivost. Ni Karnarutić im ne odriče hrabrost ni osobno poštenje, njemu je čak i Sulejman »čestit poganin«. Turci su i Sasinu »vrli« a Hasan-paša mu je »junak«. Latinski pjesnik Antun Vrančić, u to vrijeme jegarski biskup i kraljevski savjetnik, piše 1559. Hasanu, sandžak-begu hatvanskom: »Veoma su mi bila mila pisma Vaše Velemožnosti, kojim ste mi pokazali naklonost Vašega dobroga susjedstva, a ponajviše zbog toga što smo bliski jer pripadamo hrvatskom narodu (nationis Croatae) u kojem se ponosim što sam i ja rođen, a iz njega je potekla i Vaša Velemožnost.« (Prijevod V. Vratovića.) S druge strane, dok jedni misle prvenstveno na obranu ugroženog kršćanstva, a drugi se boje za »zavičaj drag« kao Šižgorić, treći plaču i nad sudbinom šire domovine kao Vetranović koji se, iako mu je Dubrovnik pretekao »u slavi« »sve Dalmate« i »sve Hrvate skupivši jednaga«, u *Pjesanci slavi carevoj* obraća svima (»O, slavni Hrvati«), i u središte stavlja obranu Klisa, ili Karnarutić koji pjeva o dalekom Sigetu ili kao Dubrovčanin Bratosaljić Sasin koji se u *Razbojima od Turaka* raduje pobjedi nad Turcima kod njemu dalekoga Siska i posebno što je tu pobjedu izvojevalo »malo tisuć Hrvat« nad »tries tisuć« turske vojske, četvrti se poput Pribojevića ili Orbinija okreću slavenstvu. Itd.

Pučka se svijest ipak probija i kroz tu zabrinutost nad općom opasnošću koja prijete jednako svima. Već se u zapisu popa Martinca iz 1493. koji piše o krbavskoj bici svjestan teške katastrofe koja je zadesila, kako on reče, »jazik hrvatski«, posebno žali uz Ivana i Mikulu Frankopana, »bana jajačkoga« Jurja Vlatkovića i ostale »krepke viteze i boritelje slavne« i puk (»plk hrstjanski«, kako zapisuje Martinac). »Tagda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do Gore Zaprte (Moslavina) vse že dežele kranjske daže do mora robeće i harajuće i domi božje paleće ognjem i oltari gospodnje razdrušujuće, prestarih že izbijajuće uružjem junoti že, dēvi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji peljajuće v tuzē usilija svezani sući želēzom na i prodajući je na tržiščih svojih jakože skotu običaj jest.« I u Tkonskoj molitvi protiv Turaka iz toga vremena »jur v sirotstvu djeca cvile

cić žestoke turske sile«. Šižgorić koji iza još uvijek relativno tvrdih, šibenskih zidova prijeti mačem i misli na obranu zavičaja, posebno suosjeća s onima izvan zidina izloženim nasilju (»s djecom je postala tad mnoga i seljanka rob«). I Marulić u *Molitvi suprotiva Turkom* moli za »virni puk« što trpi sve moguće nevolje »od turskih ruk« i gine »vas«. A Zadranin, biskup Šimun Kožičić Benja u svom govoru pred papom Leonom X 1516. o opustošenoj Hrvatskoj (*De Corvatiæ desolatione*) kaže: »Bojim se, sveti Oče, da oni naši siromašni zemljaci zbog oskudice, neimaštine i očaja ne budu prisiljeni da ratuju zajedno s Turcima i da pljačkaju ostale kršćane.« (Prijevod V. Gortan.) Tu će misao, 425 godine poslije, Pere Ljubić u ciklusu *Pisam oba buni* sažeti u jedan jedini stih »ma kontra nan je i tûja nevðja«. I Mavro Vetranović oštro kori »gospodu krstjansku« zbog naroda koji u nevolji cvili, i koji su oni (tj. gospoda krstjanska) uvalili u bijedu »oružjem krvavijem«, i vidi klanje i bojišta posuta kostima, krv i mrtve glave, gospodaricu smrt koja »jednači s gospodom i kopače«. Može pobuda biti i kršćanska, ali bi se bez tog novog humaniteta *Antun Vrančić* teško odlučio da piše hatvanskom sandžak-begu: »No, jer je i nedavno Vaša uzvišenost nekoga našeg kmeta oglobila velikom svotom novaca, a drugih je kako razabiremo, dvanaest podanika našeg područja dala dozvati k sebi na sud, ne vjerujemo da ćete prema njima postupati išta plemenitije i blaže nego što ste postupili s onim prvim« (prijevod V. Vratović). Vrančić, dalje, govori o »nepodnosivim nepravdama nad bijednim kmetovima« (»intollerabilibus detrimentis... miserorum colonorum«) da bi na kraju u ime susjedstva i »srodnosti našega hrvatskog roda« (*gentis Croatiae propinquitatae, que nobis ambobus grata est*) molio za popustljivost prema tim kmetovima. To isto važi i za Šimu Budinića, koji također spominje puk u svojoj tužbalici i druge.

I Hektorovičev je »demokratizam«, njegov spontani i na svoj način iskreni odnos prema ribarima Paskoju Debelji, mužu »dobrom« i »pravom« i Nikoli Zetu, »mladom i gizdavom«, ljudima »dostojnim hvali« »zaradi kriposti« i mudrosti, koje dva puta naziva braćom, kršćanskog porijekla. Nikola je, npr., za razliku od onih »pravih« pučana toga postivaničevskog vremena »pripravan« »vas život služiti«, ali Hektorovičev je odnos prema tim njegovim ribarima koji su samo »viditi priprosti« i koji »umiju«, kako on to reče, »dosti« ipak izašao iz okvira kršćanske etike, njega je očito dirnula i nova svijest. To pokazuje i oporuka u kojoj dio imanja ostavlja svojoj vanbračnoj kćeri Lukreciji što je šokiralo čak i jednog Šimu Ljubića i još u XIX stoljeću, pa je napisao: »Ne imajući od sebe zakonita roda, zlosretnim nagonom odbi svoje rođake, koji su mu na čast i diku služili, a naimenova svojim baštinikom njeko žensko čeljade.« A Hektorović u oporuci nije zaboravio ni zidare ni klesare ni težake (kojima oprašta dugove). To je njegov osobni odnos prema ljudima kakvim ga poznamo iz mnogih pojedinosti. Konačno, nešto nam kaže i činjenica da je mladi Hektorović 1510—1514, za razliku od Lucića koji je morao bježati i poslije obnavljati »zgibla vinišća«, bio po strani.

I plač je naših renesansnih pjesnika nad »rasutom baštinom« ukorijenjen u vrijeme i prostor na kojemu se javio. A samo prihvatanje, tada već, i u nacionalnom i u socijalnom pogledu, zaturenog jezika, pojava je, istina, s obzirom na prilike, u svemu logična i razumljiva, ali ipak ne baš sasvim obična. Ne zaboravimo da su u to vrijeme svi naši školovani ljudi, posebno plemići govorili i pisali talijanskim a uglavnom i latinskim jezikom koji je i u

ovom renesansnom razdoblju jezik evropske kulture. A ipak se, eto, i u tim malih sredinama i mnogostruko skućenim prilikama na ovoj našoj obali javila čitava plejada pjesnika i pisaca koji, prihvaćajući višestoljetnu glagoljašku i začinjačku tradiciju i pučki govorni jezik, stvaraju novi književni izraz i ostvaruju literaturu koja i u evropskim okvirima ima ne samo svoju fizionomiju nego i značenje. Da to nije bilo slučajno, potvrđuje njihova svijest o pripadnosti široj zajednici i trajna želja da izdignu i proslave jezik kojim pišu i u koji vjeruju (Marulić, Hektorović, Zoranić, Nalješković, Baraković i dr.).

Zna se, naravno, da se u to vrijeme ne može govoriti ni o nacijama ni o nacionalnoj svijesti, ali taj osjećaj pripadnosti, plač nad opustošenom domovinom, prihvatanje i obrana narodnog jezika od onih koji su se služili i talijanskim i latinskim i posebno, za ono vrijeme, neobično često spominjanje hrvatskog imena u raznim varijantama i oblicima, govore o još jednom suprotstavljanju. Jer opasnost s istoka samom jeziku nije prijetila, Turci ga nisu ugrožavali. Ni Venecija, istina, nije sustavno odnarođavala stanovništvo na ovoj obali, a veze su s njom dale mnoge dragocjene poticaje našoj renesansnoj kulturi, ali je određen pritisak, makar i indirektno, trajno djelovao čak ako i ne računamo mnogobrojne pojedinačne i grupne seobe pa je isticanje imena i jezika bio svojevrsan otpor toj ne samo potencijalnoj nego i stvarnoj opasnosti.

Od Grobničanina popa Martinca do Dubrovčanina Vladislava Minčetića (»od ropstva bi davno u valih // potonula Italija, // o hrvatskijeh da se žalih // more otmansko ne razbija«) spominju hrvatsko ime u raznim varijantama »mnozi« od tih naših »spjevalaca« — Zadrani: Zoranić, Karnarutić i Baraković; Šibenčani: Vrančić i Mrnavić; Splitsani: Marulić i Papalić; Hvarani: Lucić i Bartučević; Korčulanin Vidali i Dubrovčani: Nalješković, Vetranović i Sasin. Neki će se od njih (a i mnogi drugi) služiti inačicama pa će govoriti o jeziku slovinskom, ilirskom ili dalmatinskom, ali to će biti isti odnos prema istom jeziku. Tom kompleksu pripada i ono (suviše često a da bi bilo slučajno) okretanje prema »Dunaju« i banu »od jezika od svih naju« (Pelegrinović) koje možemo pratiti od Pelegrinovića i Vetranovića do Sasina i Barakovića i od Lucića do Karnarutića i Zlatarića. No bit će i onih koji će već tada obuhvatati i šire prostore, okrećući se prema slavenstvu. U vezi s tim obično se spominje Pribojevićev hvarski govor iz 1525: *O podrijetlu i zgodama Slavena* (De origine successibusque Slavorum) ili Orbinijeva historija *Il regno dei Slavi* u kojoj on Slavene, posebno južne, tretira kao jedan narod, i koja će dospjeti na *Indeks* zbog Orbinijeve tolerancije prema inovjercima i korištenja »heretičkih« knjiga. Ali već Marulić osim Hrvata i Bošnjaka u *Molitvi suprotiva Turkom* spominje i Srbe i Poljake. Hektorovićeви ribari pjevaju svoju bugarštice »sarb-skim načinom«. I Vetranović ide sve do Biograda, kako ga on zove, i kosovske bitke iz 1448. godine. Martin Benetović svom vanbračnom sinu daje ime Slaven odnosno Slavko kako se zove i jedan Zoranićev pastir. »Sveslovinac« je u drugoj polovici XVI stoljeća i Splitsanin Aleksandar Komulović i njegov sugrađanin Matij Alberti. Barakovićev će »pisnik« bugariti »pjesan o piru despota Vuka a u njegov će tekst ući i rijeka Morava i Đurađ Branković i Poljaci.

Srušene kuće Petra Zoranića, goli miri i zgarišta, drač i kupina po njivama i poljima, vode krvlju zamućene, gavrani što grakću nad krajinom i repatice koje naviještaju rasap nemaju zapravo nikakve veze s arkadijom Ja-

copa Sannazzara ni ostalih talijanskih pjesnika koje je, pisac prvog našeg izvornog romana, slijedio. Hudi su vjetri i zla kob nad ljudskim glavama u Zoranića autentični. A nema veze ni gorki Zoranov prijekor onima koji se »jazika« svoga »sramuju i stide« (»ah nepomnjo i nehaju jazika harvackoga!«). Godina je gospodnja 1536. a četrdeset i tri su godine već prošle otkad na Krbavi padoše »mnogi krepći vitezi i boritelji slavni«. Pao je ban Berislavić i Žarko Dražoević. Turci su pred Šibenikom i Splitom, Trogirom i Ninom i Zoranićevim Zadrom, kojega je pozadina gotovo potpuno raseljena. Zadarski kapetan Jakov da Molin zapisuje; »u najkraće vrijeme neće više zapjevati ni pijevac ni kokoš zakokodakati i ostat će Zadar bez svoga područja«. I kakvo je čudo da su i Zoranićevi pastiri iz *Planina* »u tuje vladanje pobigli« i da ga je dodirнула jedna nova svijest koju nije mogao naći u talijanskih kvatročentista. To »da smo se sramovali mnogi našim jezikom« piše i Šimun Kožičić Benja u svom pismu Tomi Nigru u kojem ga nagovara da dovrši »knjižicu od hrvacke zemlje i od hvali njeje«. I Baraković tuži zbog onih svojih zemljaka koji se »sramuju« i »za tuje posižu« i zač »jazik slovinski vas nauk od skula promini u rimski«. (»Tko svoga ne štuje sam sebe ostrvi.«)

O toj opasnosti koja je dolazila i s druge strane Baraković, kao što vidimo, govori i direktno. Osnovni je impuls, ma iz kojih pobuda dolazio, u biti ipak pučkog podrijetla. Čak i onda kad se potpuno uklapa u poznate renesansne okvire kao u pismu Antuna Vrančića koje on, tada već tajnik Ferdinanda I, piše iz Beča (1550) Trankvilu Andreisu: »A ti se, sretni starče, lišen napokon ovakvih smutnja i napetosti, molim te, prepusti životu i mirno, Trankvile, uživaj u svojem književnom radu, ptičarenju i ribarenju. I ne daj Dalmaciju za cijeli svijet, a Trogir ni za koji ma i najbogatiji grad. Jadna li mene što kasno spoznah slast i mir domovine!« (Prev. V. Vratović.)

Od dvojice svetoandrijskih samotnika i višnjevačkih opata stariji je, historičar koji piše na latinskom, Ludovik Crijević Tuberon (1459—1527) plemićkog, a drugi mlađi, pjesnik Mavro Vetranović (1482—1576) pučkog porijekla, ali ih veže isto nezadovoljstvo ne samo zbivanjima nego i onima koji vladaju, posebno visokim klerom. Ludovik Crijević je dobar znalac prilika i izvrstan stilist, ali ipak će njegovo djelo *Commentaria suorum temporum* biti objavljeno tek 1603, i to u Frankfurtu na Majni da bi naknadno dospjelo i na *Index* zabranjenih knjiga. Ovaj benediktinac i nadbiskupski vikar koji je studirao na Sorbonni nije bio vjerski fanatik poput Savonarole, ali u osudi visokog klera, naročito papâ, nije bio manje oštar. Ne samo prema Aleksandru VI kojega naziva »potpunom propalicom« i »pokvarenim čovjekom« i »prodavačem svetinja« (»omnia sacra pretio venderet«) i krvolokom (»Sve je bilo zagađeno krvlju, bijegom, pohotom, lakomošću i svakakvim zločinima«) nego i Julija II koji je, kako kaže Tuberon, »pogazio sve božansko i ljudsko... da bi se što bezbrižnije i neodgovornije predao raspuštenosti i oholosti«, te Leona X koji mu je »potpuna neznalica«, odan »lovu, muzici i proždiranju«, »notorni sifilitičar« koji teži da se »bilo kakvom lupeštinom dočepa novaca i bogatstva«. U toj je situaciji, prema Tuberonu, i »najvećim zločincima« bilo omogućeno da se spletkama, ubojstvima i novcem dočepaju visokih crkvenih položaja. Da ta oštrina nije posljedica Crijevićeve netrpeljivosti, pokazuje njegov izuzetno tolerantan odnos prema svim inovjercima i posebno prema huštitima, protivnicima raspuštenosti prelata koje »naši«, kaže on, nazivaju »hereticima«. A zanimljiv je i njegov pogled na odnose između katolika i pravoslavnih koji

se »zbog ne znam kakvih ludosti... međusobno nazivaju bezbožnicima, zločincima i shizmaticima«. Naravno ne radi se o međusobnom odnosu visokog klera, koji je u pravoslavnoj crkvi »bolji« samo ukoliko je siromašniji, nego o odnosu vjernika, a prvom redu puka. Već smo spomenuli Tuberonov odnos prema Turcima, ali dodajmo još i to da on iznosi kao prednost društvenog uređenja činjenicu »da se kod njih siromaštvo ne smatra nikakvom sramotom« te da »ni bogatstvo ni starina roda nikoga ne čini odličnijim« (citav u prijev. V. Glige). Crijević je na toj liniji pokazao interes pa i razumijevanje i sluh za domaće teme kao i za neke socijalne probleme. Spomenimo njegovu ocjenu krbavske bitke u kojoj je »hrvatsko plemstvo gotovo potpuno iskorijenjeno... dok su polja, pošto je s njih potjerana stoka i seljaci, gotovo opustjela«, a više od trećine stanovništva istrijebljeno, njegov interes za kosovski poraz od 1448. i pad Beograda koji su još uvijek uzbuđivali i Vetranovića, Keglevićevu pobjedu kod Jajca itd. No ovdje nas i posebno zanima njegov odnos prema pučanima. Ne treba zaboraviti da je Tuberon plemićkog porijekla i da je opat jednog samostana u malom Dubrovniku i ne treba očekivati da bi on mogao prihvatiti i odobriti Dožinu bunu. Pa ipak, on će i direktno govoriti o tiraniji i neutaživosti vlastele te će napisati: »postoji pak gotovo prirodna mržnja između puka i plemstva. Jer većina plemića zaboravlja na čovječnost i vlada pukom kao robovima.« Doži će Tuberon staviti u usta i ove riječi: »Bog se... ničemu više ne potivi nego tiraniji čovjeka nad čovjekom (nihil enim magis aversatur Deus... quam hominum in homines impotentem dominatum). A budući da ropstvo nije nastalo po prirodi nego zbog nepravednog bogatstva i ljudske pohlepe, to ljudi ne čine veći zločin nego kad zloupotrebljavaju svoju vlast pa upravo ljude svoje narodnosti (suae... nationis) uništavaju nemilosrdnim i teškim ropstvom.« I dalje: »Jer ugarsko plemstvo vas, svoje kmetove, ne drži za građane nego vlada vama kao robovima... Sve ostalo što mora vama biti zajedničko s plemstvom, plemstvo isključivo sebi nepravedno prisvaja.« »Naučite obijesne zvijeri da s jednakim pravom žive sa svojim kmetovima i građanima, (Docete insolentes belluas ex aequo cum suis colonis ac civibus vivere) a ne da bezbožno vladaju u nepodnošljivoj oholosti i samovolji.« (Prev. V. Gligo.) Dožina je buna (kao i kasnije Gupčeva) u prvom redu uperena protiv teškog izrabljivanja i nasilja, a ovo »cives« (građani) i »cum nobilitate communia« može upućivati i prema Hvaru o kojemu je višnjevački opat dakako morao čuti. Ukratko, Crijevićev studij na Sorbonni kao ni boravak na dvoru Matije Korvina i kaločkog nadbiskupa Grgura Frankopana ne objašnjavaju do kraja njegove stavove te možemo, čini se, barem pretpostaviti da su na njega djelovale i domaće prilike, bez obzira radi li se o Dubrovniku ili Hvaru.

Pribojevićev je latinski govor: *O podrijetlu i zgodama Slavena (De origine successibusque Slavorum)*, održan u Hvaru 11 godina nakon ugušenja pučkog ustanka, štampan 1535. u Veneciji. Ali ovdje nije riječ o Pribojevićevoj slavenskoj ideji koja i u ovom renesansnom stoljeću otkriva širinu pogleda učenog dominikanca, nego o njegovu odnosu prema pučanima i plemićima u ovom, na Hvaru i u čitavoj Dalmaciji, još uvijek u tom pogledu veoma neuralgičnom vremenu. Već u posveti hvarskom patriciju Petru Vitaljiću Pribojević na elegantan način određuje svoj stav (»jer rod i pretke i sve ono, što nismo sami postigli jedva nazivamo našim«). Pribojević u nekim stvarima zaista pretjerava kad kaže Hvaranima: »Vi ste najprije sami obnovili svoj grad, a zatim sklo-

pili s Mlečanima savez vječnog mira. Stekavši vama tako milu slobodu, sve do naših dana živite s njima u vjernoj zajednici obdareni osobitim povlasticama (ta i senat imate, sami sebi birate blagajnike i sami raspolazete svojom blagajnom) i oslobođeni mnogih javnih daća. Iako ste u nastojanju pojedinaca, da steknu *jednak dio (aequam partem) u upravi naše komune*, (potc. M. F.) zapadali često u različite sukobe, prema neprijatelju uvijek ste pokazivali muževnu i odlučnu hrabrost, jer se čini da je običaj *svih Hvarana i plemića i pučana i seljaka*, (potc. M. F.) da vole junački podnijeti smrt nego okusiti čak i najmanje nasilje ropstva.« Pribojević je točno odredio granice autonomije hvarske komune i uočio da je podjela vlasti glavni pokretač borbe pučana, a govoreći pred hvarskim plemićima, jedanaest je godina poslije Ivanićeva ustanka, u ponosu, slobodoljubivosti i hrabrosti s njima izjednačio ne samo »pučane« nego i »seljake«. Uostalom, on je i na drugom mjestu isticao »tjelesnu snagu« i »živahnost duha«, trezvenost i radišnost hvarskog puka i posebno darežljivost, da bi se, pošto je naglasio da selima u sredini otoka »nedostaju jedino još zidine, pa da dobiju izgled dosta dobro raspoređenoga grada«, obratio i direktno svojim slušateljima, plemićima pitanjem: »Što bi tek bilo da su svi proizvodi tog polja njihovi? Veći naime dio, objašnjava Pribojević, ondje sabranih plodova (jer je gotovo čitavo to polje vaše, a oni su samo »težaci«) prenosi se u ovaj grad, u kojem živimo.« (Prev. V. Gortan.) Pučki ustanak kao ni Matija Ivanića Pribojević ne spominje. To je razumljivo kad se zna da su svega 6 godina prije (1519) plemići još uvijek predali (a neki čak i i bježali sa Hvara) od Ivanića (koji se dva puta potajno vraćao na Hvar) i njegovih pristaša, a knez Valaresso tražio od Venecije galiju koja bi trajno ostala u hvarskim vodama.

Čak i Antun Vrančić, tada već nadbiskup ostrogonski, primas ugarski i kraljevski namjesnik u Ugarskoj piše 23. veljače 1573. caru Maksimilijanu II pismo u kojemu, pošto je zauzeo stajalište da seljačku bunu treba što prije suzbiti, ne znajući još da je stvar već završena, diplomatski savjetuje »blaži način« (mitiore ratione) da bi kazao i ovo: »I doista, Preblagi Care, seljaci se tuže na nepravde potpuno opravdano. Jer u nas se sa stokom bolje i časnije postupa negoli vlastela s ovom vrsti podanika. I premda vlastela bijedne seljake baš nikako ne mogu obraniti od turske tiranije, na isti ih način ipak izrabljuju i pretvaraju u robove kao i sami Turci. Ne mogući se jadnici više odupirati tim teretima, bacili su se u vrtlog ovakvih pothvata, i kamo sreće — ako se ne oslanjaju na tursku pomoć!« (Prev. V. Vratović.) Da to prelazi okvire kršćanskog milosrđa, potvrđuje, između ostalog, i drugačije ponašanje njegovoga budućeg nasljednika na namjesničkoj i kardinalskoj stolici i prijatelja, zagrebačkog biskupa, bana Jurja Draškovića koji nije bio baš tako tankoćutan ni prema inovjercima ni prema pobunjenim seljacima.

Pustimo u ovoj prilici ostale buntovnike i reformatore koji djeluju na mnogo širem prostoru od Nikole Modruškog koji će u XV stoljeću braniti glagoljicu i napadati dekadenciju velikaša i visokog klera (uostalom već je u XIV stoljeću nepoznati glagoljaš u poznatoj pjesmi *Svet se konča* napadao »grdinale, biskupe i opate« kao licemjere, vražje poslanike koji svijet varaju, »zlato, srebro i što mogu moćno pline«) i Jurja Dragišića koji će na toj liniji braniti Savonarolu, i oporbenjake i reformatore od Balda Lupetine do velikog teoretičara reformacije, buntovnika i humaniste Matije Vlačića Ilirika, ostavimo filozofe i polihistore od pretkampanelovskog sanjara, antidogmatskog ne-

oplatonista i panteista Petriševića pa do svestranog, slobodoumnog i toleran-tnog, socijalno usmjerenog mislioca Andrije Dudića, i do Markantuna Dominisa koji će i mrtav smetati inkviziciji. Vratimo se pjesnicima i piscima koji su ostajali na ovom našem tlu i, bez obzira jesu li bili pučani ili plemići, u svojim djelima otkrili sasvim određene odraze pučke svijesti, a neki od njih kao Marin Držić pokušavali pokrenuti akciju za obaranje vladavine plemića ili aktivno sudjelovali u političkim borbama kao Toma Niger i Martin Benetović.

O Vetranoviću koji je, u tom pogledu, slabo poznat, nešto smo već rekli. Vetranović naravno nije buntovnik. On je protivnik svakog nasilja, u biti antimilitarist koji svuda vidi krv što teče potocima, razbojišta puna suhih ljudskih kosti, klanje i smrt i silu, neslogu i grabež. Vučju ljubav koja vlada svijetom. Zlo svakojako. Nošen tihom čežnjom za slobodom i »pravdom općenom« za sve, za spasom od općega raspa, on jednako šiba po svima koji »lupеški vladaju« svijetom i crkvom. Njemu su ljudi jedno. »Vrhu zlijeh i dobrih gorko sunce sja«, a košulje su svima jednako krvave i kosti na bojištima jednako bijele. I svijet mu je »dosmrđio«. Izlaza, pravog izlaza ovaj osamljenik, naime, nije vidio. Zato nije ni mogao završiti svog *Piligrina*. Jer kakvo »očišćenje«, kakvu milost u tom, postojećem svijetu naći?

Marin Kaboga Kordica (1505—1582) i sam je plemić. Ali je već u Padovi bio proganjan i zatvaran od inkvizicije zbog slobodoumnih ideja (De ecclesiastica libertate). On je u odnosu prema dubrovačkoj vlasteli veoma oštar. U svom spisu *Contro la nobiltà di Ragusa* dubrovački su mu plemići lude koji sanjaju samo o bogatstvu i kneževskoj časti. Oni su lažovi, varalice i gramzljivci i tlačitelji, pljačkaši i neznalice bez obrazovanja koje vladaju silom. U Dubrovniku »ludos gospodi i vlada«. Himba, nevjera, nepravda, zli nemir.

»Tko je sad trgovac, ter grabi i krade,
i tko je lakomac vrijedan je taj sade.
Taj sjedi u časti, taj sudi svaki sud,
a ubog bez časti ostaje, mudar — lud.«

Toma Niger bio je 1487. do 1493. učitelj gramatike u Hvaru i Splitu da bi se 1493. zapopio te 1499. postao kanonik, arhiepiskop i vikar splitske nadbiskupije. S nadbiskupom Zaneom bio je na Lateranskom koncilu što mu, međutim, nije smetalo da sudjeluje, i to kao jedan od vođa, u pobuni pučana koja je izbila u Splitu kada je Sebastian Giustinian tražio da mu Split dade lađe kojima će se prevesti Poljičani, Bračani i Trogirani na Hvar, radi ugušenja ustanka pučana. Niger je uhvaćen i odveden u Veneciju gdje je ostao do 1514. da bi nakon povratka postao tajnikom bana Berislavića, a zatim i skradinskim biskupom. Njegova pučka opredijeljenost i svijest o pripadnosti hrvatskom narodu i široj slavenskoj zajednici ponukala je Nigera, organizatora i borca protiv Turaka, da između ostalog, napiše eukomij Vinku Pribojeviću u kojemu su i ovi stihovi:

»Semper utroque igitur tanto se iactet alumno
Dalmaticum pariter Slauonicumque genus.
Plaudat et Illyricum magnum laetetur et Istrum,
Unde genus Slavis, fons et origo fuit.« Itd.

Marin Držić u ponečemu nastavlja leutaše i Vetranovića da bi se, svojim izvanredno snažnim talentom, vrlo brzo od njih udaljio, postavši najvećim našim renesansnim piscem koji će, međutim, biti zaista otkriven tek u XX stoljeću. Ali ovdje nećemo, dakako, govoriti o djelu velikog komediografa. Možemo u okviru teme tek dodirnuti neke vidove njegove komediografije i njegov naivni pokušaj da nešto izmijeni u svojoj najbližoj okolini u kojoj je doživio toliko uvreda i poniženja, a koju je, slažući se s Vetranovićem i Kabogom, ipak, na svoj način, volio iznad svega. Držić je u našu književnost uveo čitav jedan novi svijet vlašića i seljanki, godišnica i svodilja, građana i tovijernara, mornara i došljaka, slugu i negromanata, svijet škrtaca i lakomaca, kurtizana i jeđupki, pedanata i remeta, svijet koji će, progovorivši, kroz Držićevu izuzetnu nadarenost i temperament, svojim vlastitim jezikom, i scenski i književno odoljeti vremenu. Već *Tirena* predstavlja nešto u našoj literaturi posve novo. A to novo ne otkrivaju toliko pastiri koji ostaju uzmožni nego u prvom redu seljaci koji govore svojim jezikom i čine zaseban svijet, ali svijet koji nije stvoren zbog lakrdije i poruge. U *Tireni* do riječi jednako dolaze uzmožni i ubogi, vile i seljanke, pastiri i remete. U *Pripovijesti o Veneri i Adonu* više i nema »uzmožnijeh« pastira. To je već predstava u predstavi. Konvencionalna je forma pastirske igre razbita. Vukodlak i Kojak, Grubiša i njegova mati Vlade koji gledaju igru na ravnoj su nozi s Venerom i vilama, s Adonom i Kupidom. U *Grižuli* će se Držić još više udaljiti od konvencionalne pastirske igre. Sam Grižula koji je glavno lice (a ne Plakir) nije ni vlašić ni satir nego gradski čovjek što bježi od zla kojemu uteći ne može. Omakala je dubrovačka godišnica. I sve je tu »zazbilj« i sve je »kao da« u *tom snu ljetne noći* nastalom nekoliko decenija prije Shakespeareovog. I vlasi i vlahinje su tu, ali se komedija više ne čini o njima nego oni čine komediju od svoga i svega života. U *Noveli od Stanca* maškare postaju vile, a svijet pastorale iščezava da bi se u *Dundu Maroju* i ostalim eruditnim komedijama svi, i pučani, i seljaci, i vlastela, stavili u istu igru i na isti držičevski kantar. A Držićevo će se nezadovoljstvo stvarima i pojavama i odnosima odraziti i u njegovu djelu. Utopijski san iz Prologa Dugog Nosa, maštanje o zemlji u kojoj nema granica ni međaša, u kojoj je »sve općeno i svijeh« i u kojoj bi ljudi bili »blazi i tihi«, razumni i bez zlobe imaju i životnu podlogu. A taj će ga život dovesti do jasnog sagledavanja stvari i zaključka o dvadesetorici »ludih« i grabežljivih »nakaza« koji vladaju Dubrovnikom i do nedomišljenog zavjereničkog pokušaja njihova svrgavanja i uspostavljanja vlasti na bazi ravnopravnosti pučana i vlastele uz pomoć Medičejaca i do političkog eksodusa iz Dubrovnika s kojim je bio toliko srastao. Ne znamo je li Držić 1548. bio opravdano ili neopravdano sumnjičen zbog veze s Bučinčićima koji su bili ogočreni protivnici dubrovačkih vlastodržaca, kao što ne znamo koliko je znao o događajima na Hvaru i kako je gledao na Ivanićev i druge ustanke na našoj obali i je li u Veneciji umro prirodnom smrću ili zato što su dubrovačka vlastela prerano doznala za njegova pisma Cosimu I, ali Držić se i bez toga otkriva kao potpuno zaokružena ličnost i u svojim izvanredno sugestivnim scenskim djelima i u svojim snovima i u svom sasvim promašenom pokušaju obaranja vlasti plemića.

Tim istim putem poći će i drugi naš renesansni komediograf Martin Benetović. Njegova *Komedija od Bogdana* krivo nazvana *Hvarkinja* i inače je u mnogo čemu vezana s Držićem koji se spominje i u tekstu *Komedije od Bogdana* (»In vero 'e pravo i lijepo rekao Marin Držić u »Tireni«; naš dobri spi-

valac pravi...« V, 6.). Sva ta lica »koja dolaze u komediju«, kao i u Držića, u društvenom pogledu djeluju na istom nivou. Pa čak i u farsičnoj *Komediji od Râskota*, osim glavnog lica Râskota koji je ismijan zato što se junači, a junačenje je na Hvaru uvijek bilo izloženo poruzi, pogotovu kad se, kao i obično, radi o strašljivcima, sva lica djeluju normalno tvoreći od Râskota komediju. Vrhunac je ipak kratka farsa odnosno burleska *Razgovor pod Krišišćem* u kojoj se, kao i Bogdan u *Hvarkinji*, težaci tuže na izrabljivanje i u kojoj se farsa pravi s nekim plemićem koji, istina, nije imenovan, ali je »ličnim opisom« tako zabilježen da ga je u ono vrijeme mogao svatko prepoznati. Farsa je, između ostaloga, uperena protiv pljačke seljaka i bespravlja (»ko izl izl«). To je dakako u stilu ovog našeg komediografa, slikara i muzičara koji je bio optuživan zbog konspiracije s emisarom ugarsko-hrvatske vojske koji ga je htio zavrbovati za borbu protiv Turaka. Benetović je, naime, imao kao kapetan skupiti četu Hrvata iz krajeva pod mletačkom vlašću i provaliti u određeno vrijeme u Bosnu. No pouzdano se zna da je 1607. putovao u Veneciju kao poslanik hvarske pučke kongrege i tamo iznenada umro bilo prirodnom ili nasilnom smrću.

Ne znamo pouzdano je li se *Razgovor pod Krišišćem* izvodio ili nije. No za tu je svrhu, sa svom jetkošću i oštrinom, svakako napisan. Jer sve što se u tom žanru pisalo, pisalo se s namjerom da »na dvor izajde«, kako bi rekao Hanibal Lucić koji u posveti *Robinje*, između ostaloga, govori i o »pokladnim minutim danima« pa čak i o »pridnjem vremenu«, o stvarima koje (»u pridnje vrime«) bijahu iznađene i »općahu se puku prikazivati«. No mnoge je neposrednije svjedočanstvo ostavio sam Benetović u Prologu *Komedije od Bogdana* u kojemu se obraća svima koji su se »skupili slišati ovu družbu u ove dneve kako je običaj« (potc. M. F.). I još nešto. Benetović o svojoj komediji kaže da je izašla »ispod ruku novoga (potc. M. F.) meštra«, a to znači: prvo da je postojao i stari, pravi meštar (najvjerojatnije Držić čija se *Tirena* spominje u tekstu, a drugo da su se scenska djela (i Pelegrinović je svoju maskeratu i Parožić *Vlahinju* pisao u tu svrhu) i prije izvodila u Hvaru. Što drugo, dakle, možemo pretpostaviti nego da je i *Razgovor pod Krišišćem* bio napisan da bi se jednih poklada mogao prikazati ako ne u Brusju (ili Hvaru) a ono u Jelsi gdje je pronađen ili negdje drugdje.

Sve u svemu, možemo reći na kraju da su, uvjetovane stanjem i zbivanjima na ovom uskom primorskom pojasu na kojemu se razvijala hrvatska renesansna kultura, veze književnosti s domaćim tлом bile čvrste i trajne. Ta je književnost vezana mnogostrukim vezama i s evropskim književnostima toga vremena, posebno s talijanskom, ali su prilike u kojima je nastala kao i glagoljaško-začinjaška tradicija utjecale ne samo na njezin izraz nego i na njezinu ospjeditost vlastitim brigama a često i jednom novom sviješću u kojoj nije nevažna stoljetna borba pučana za ravnopravnost s plemićima. Po tome se ona izuzima od ondašnje evropske književnosti te se u nju još bolje uklapa kao zasebna komponenta.

S u m m a r y

REFLECTIONS OF FOLK CONSCIOUSNESS IN CROATIAN RENAISSANCE LITERATURE

Croatian Renaissance literature is part of contemporary European literature. Though it started (in the second half of the 16th century) under the influence of Italian Renaissance and classical, primarily Latin, literature and though medieval Latin and the Bible were always present in it, it was firmly rooted in the soil on which it developed, in the native, mainly glagolitic, writing in the Croatian language and in rich oral poetry. It was the expression of the harsh reality of a small, divided and devastated country, oppressed by continuous Turkish attacks and by the Venetian fleet in the ports of Zadar, Šibenik, Trogir, Split and Hvar. This situation remained impressed in the minds of those who, »exiled from their heritage« (Marulić), had to leave the country, and those who lived in it and wrote about its predicament in Croatian, Latin or some other language. The foremost and permanent theme of all of them were the Turks, the devastated country, the preservation of the threatened language. There is hardly a writer in whom the Turkish threat is not present in some way (Marulić, Zoranić, Karnarutić, Lucić, Pelegrinović, Vetranović, Lasin, Baraković and many others). Writing in their small communes at a time when nations in the modern sense did not yet exist, they use the term »Croatian« and speak of the threat to the Croatian language both from the East and the West too often for this to be accidental. Others were already thinking of a union of Slavs as the possible salvation. On the other hand the commoners were engaged in a long struggle for equality with the nobles, for participation in government, a struggle that led to commoners' revolts, the most significant of which was the Hvar Revolt. This struggle did not go unrecorded in literature. The interest in written and oral folk glagolitic literature is only one of the forms of the new consciousness. Satires aimed against greed are founded in Christianity, although they also have features of folk literature because, deriding the high clergy and lords temporal, they surpass the religious framework (Marulić, Crijević Tuberon, Vetranović, Držić, Ranjina, Benetović and others). Sympathies for the common folk are expressed in different ways by the Latin poets, Juraj Sižgorić (15th century) who sought inspiration in folk literature, and Antun Vrančić (16th century) who was then Bishop of Ostrogon and King's Deputy, then followed the Croatian poets, Petar Hektorović, the historian Crijević Tuberon, the commoner Vinko Tribojević, the comedigrapher Martin Benetović and others. Some went even further. The great comedigrapher Marin Držić dreamed about the overthrow of the nobility's rule and wrote letters to Cosimo I Medici asking for help. Toma Njger (later Bishop of Skradin) also took part in the commoners' struggle. The comedigrapher Martin Benetović represented the commoners before the Venetian authorities and, like Držić, died suddenly in Venice.

In short, this literature, though firmly connected with other literature of the age, was permeated with the problems bedevilling its country of origin and inspired by a new consciousness. These characteristics make it a separate and distinct constituent of European literature.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

10

ZAGREB

1977

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Josip ADAMČEK, Hrvoje MATKOVIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JOSIP ADAMČEK

UREDNIK

NIKŠA STANČIĆ

Radovi 10

Izdavač

**Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest
Zagreb, Krčka 1.**

Za izdavača

dr Josip Adamček

Prijevod

dr Vera Andrassy (engleski)

dr Blanka Jakić (njemački)

Nada Cekić (ruski)

dr Vlasta Vince (slovenski)

Lektor i korektor

Branko Erdeljac

